

باز پژوهی تحلیلی شناسایی عوامل ایجاد وحدت میان مسلمین از منظر اهل بیت علیهم السلام

محسن تقی زاده^۱

چکیده

وحدت اسلامی، به عنوان یکی از ضرورت های بنیادین در حفظ انسجام و عزت امت اسلامی، در قرآن کریم و سیره ی اهل بیت علیهم السلام جایگاهی محوری دارد. پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تحلیل عوامل ایجاد وحدت میان مسلمین از منظر اهل بیت علیهم السلام، این عوامل را در سه بعد اعتقادی، اجتماعی و سیاسی-حکومتی بررسی کرده است. این مطالعه با بهره گیری از روش تحلیل محتوای کیفی و رویکرد تحلیلی-تطبیقی، متون قرآنی، روایات معتبر شیعه (مانند: الکافی و بحارالانوار) و اهل سنت (مانند: صحیح مسلم و سنن ترمذی) و نیز سیره ی عملی اهل بیت علیهم السلام را به صورت نظام مند تحلیل کرده است. یافته ها نشان می دهد که در بعد اعتقادی، تأکید بر توحید، نبوت و محبت اهل بیت به عنوان محورهای مشترک، نقشی کلیدی در هم گرایی اسلامی ایفا می کند؛ در بعد اجتماعی، ترویج اخوت اسلامی و کاهش تعصبات فرقه ای از طریق سیره ی عملی اهل بیت، به ویژه در رفتار امام علی و امام حسن علیه السلام، برجسته است و در بعد سیاسی-حکومتی، مدیریت حکیمانه ی اختلافات و حفظ امت در برابر فتنه ها، از مهم ترین عوامل وحدت آفرین شناسایی شده است. تطبیق این عوامل با چالش های معاصر، از جمله افراط گرایی تکفیری و تعصبات فرقه ای، نشان می دهد که بازگشت به سیره ی اهل بیت، راهبردی کارآمد برای برون رفت از بحران های جهان اسلام است. همچنین نتایج پژوهش بر ضرورت الگوبرداری از سیره ی اهل بیت برای تحقق وحدتی پایدار در امت اسلامی تأکید دارد و راهکارهایی عملی برای تقویت گفت وگوهای بین فرقه ای، هم کاری های دینی و مقابله با جریان های تفرقه افکن ارائه می دهد.

کلیدواژه ها: وحدت اسلامی، سیره ی عملی، تقریب مذاهب، اخوت اسلامی، توحید، مدیریت اختلافات.

۳۲

دوره جدید، سال ۸، شماره ۱۲،
پیاپی ۳۷، زمستان ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۰۹/۱۸
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۱۲/۲۰
صص: ۲۷-۵۲

شاپا چاپی: ۷۴۷۵-۲۵۸۸
الکترونیکی: ۴۷۴۲-۲۶۴۵

۱. سطح سه حوزه علمیه، رشته فقه و اصول، مسئول علمی حوزه علمیه امام خمینی (رحمت الله علیه). مشهد، خراسان رضوی.

پست الکترونیکی: mt1306880@gmail.com

مقدمه

وحدت اسلامی، به عنوان یکی از اصول بنیادین در حفظ انسجام و عزت امت اسلامی، در قرآن کریم و سیره‌ی اهلیت علیهم السلام جایگاهی محوری دارد. قرآن کریم با تأکید بر وحدت، امت اسلامی را به اعتصام به حبل الله و پرهیز از تفرقه فرا می خواند: «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (آل عمران، ۱۰۳). این آیه که از مهم ترین مبانی قرآنی وحدت به شمار می رود، بر ضرورت همبستگی و انسجام امت اسلامی در برابر چالش های درونی و بیرونی تصریح دارد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۳: ۲۱۰). در تفاسیر معتبر فریقین، از جمله میزان در میان مفسران شیعه و جامع البیان در میان مفسران اهل سنت، این آیه دعوتی آشکار برای وحدت در اصول مشترک اعتقادی و اجتماعی تفسیر شده است (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۴: ۵۶ و طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۳: ۲۱۰). با این همه، جهان اسلام در عصر کنونی با چالش های گوناگونی همچون اختلافات فرقه ای، تعصبات مذهبی و توطئه های استعماری روبه روست که وحدت امت را به مخاطره می اندازد (خامنه ای، ۱۳۹۸).

در چنین فضایی، اهلیت علیهم السلام به عنوان نگهبانان دین و الگوی عملی برای امت اسلامی، نقشی بی بدیل در ترویج وحدت و کاستن از تفرقه داشته اند. حدیث ثقلین که در منابع معتبر شیعه (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۱: ۲۹۴) و سنی (مسلم، ۱۴۲۲ق، ج ۴: ۱۸۷۳) نقل شده است، جایگاه اهلیت را به عنوان محور وحدت و قرین قرآن کریم ترسیم می کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این حدیث می فرمایند: «إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ: كِتَابَ اللَّهِ وَعِزَّتِي»؛ این گفتار نبوی به روشنی بر نقش محوری اهلیت در هدایت امت و صیانت از وحدت دلالت دارد. افزون بر احادیث، سیره ی عملی اهلیت نیز گواه این مدعاست؛ برای نمونه، رفتار حکیمانه ی امام علی علیه السلام در دوران خلافت و شکیبایی ایشان در برابر فتنه ها (شریف راضی، ۱۳۸۵، خطبه ۹۲: ۱۸۴) مصداقی برجسته از تلاش برای حفظ انسجام امت اسلامی به شمار می رود. همچنین، صلح نامه ی امام حسن علیه السلام با معاویه، که راهبردی هوشمندانه برای جلوگیری از تفرقه افکنی در میان مسلمانان بود، نشان دهنده ی

اهتمام همه‌جانبه‌ی اهل بیت به بقای وحدت است (ابن‌اثیر، ۱۴۱۵ق، ج ۳: ۴۱۲). از این رو، بازپژوهی عوامل وحدت‌آفرین از دیدگاه این خاندان، می‌تواند چشم‌اندازی روشن برای برون‌رفت از بحران‌های کنونی جهان اسلام فراهم آورد.

بیان مسئله و هدف پژوهش

با وجود تأکیدات صریح قرآنی و روایی بر ضرورت وحدت، امت اسلامی در دوران معاصر با موانع و چالش‌های گوناگونی روبه‌روست که تحقق این آرمان والا را دشوار ساخته است. از جمله‌ی این موانع می‌توان به اختلافات فقهی، تعصبات فرقه‌ای و دخالت‌های نظامی و سیاسی قدرت‌های بیگانه اشاره کرد که هر یک به‌نوبه‌ی خود، انسجام درونی جهان اسلام را هدف گرفته‌اند (شلتوت، ۱۴۳۰ق: ۴۵). این چالش‌ها، از یک‌سو، ضرورت بازپژوهی دقیق و نظام‌مند در عوامل ایجاد وحدت از منظر اهل بیت علیهم‌السلام را دوچندان می‌کند و از سوی دیگر، نشان می‌دهد که رویکردهای صرفاً سیاسی یا اجتماعی، بدون پشتوانه‌ی معرفتی و الگوی عملی، نمی‌توانند تفرقه‌های موجود را مرتفع سازند. پژوهش‌های پیشین، اگرچه به جنبه‌هایی از مفهوم وحدت اسلامی پرداخته‌اند (مطهری، ۱۳۸۷، ج ۴: ۱۲۳)؛ اما کمتر به تحلیل جامع، تطبیقی و چندوجهی از عوامل وحدت‌آفرین در سیره‌ی قولی و فعلی اهل بیت، با تکیه همزمان بر منابع معتبر شیعه و سنی، توجه کرده‌اند. این شکاف پژوهشی، که نبود مطالعه‌ی نظام‌مند و تحلیلی در این حوزه به‌وضوح احساس می‌شود، نگارنده را بر آن داشت تا با رویکردی میان‌مذهبی، به کاوش در آموزه‌ها و سیره‌ی عملی اهل بیت علیهم‌السلام پرداخته و راهکارهای عینی برای برون‌رفت از وضعیت کنونی استخراج نمایند. پژوهش حاضر با هدف شناسایی، تبیین و تحلیل عوامل ایجاد وحدت میان مسلمانان از منظر اهل بیت علیهم‌السلام طراحی و اجرا گردیده است. این مطالعه به‌طور مشخص در پی پاسخ‌گویی به دو سؤال اساسی است:

- ۱- عوامل اصلی و بنیادین وحدت‌آفرین در سیره و تعالیم اهلیت (قولی و عملی) کدام‌اند و چگونه در شبکه‌ای منسجم از آموزه‌های دینی جای می‌گیرند؟
- ۲- چگونه می‌توان این عوامل را با واقعیت‌ها و چالش‌های معاصر جهان اسلام (از جمله بحران هویت، افراط‌گری و سلطه‌ی فرهنگی) تطبیق داد و از آن‌ها برای تدوین راهبردهای عملی بهره برد؟

از اهداف فرعی این پژوهش، ارائه‌ی چارچوبی تحلیلی و عملیاتی برای الگوبرداری از سیره‌ی اهلیت در راستای تقویت همگرایی اسلامی و کاستن از تنش‌های فرقه‌ای است؛ به‌گونه‌ای که این چارچوب بتواند پاسخگوی نیازهای عالمان، سیاست‌گذاران و کنشگران اجتماعی در دنیای اسلام باشد.

اهمیت و ضرورت پژوهش

پژوهش پیش‌رو از آن‌رو اهمیت مضاعف می‌یابد که اهلیت علیهم‌السلام، به‌عنوان حاملان میراث نبوی و مفسران حقیقی قرآن، نقشی بی‌بدیل در تعیین مسیر هدایت امت اسلامی ایفا نموده‌اند و هرگونه کوشش برای احیای وحدت اسلامی، بدون تکیه بر سیره و آموزه‌های این خاندان پاک، ناقص و ناپایدار خواهد ماند. از سوی دیگر، جهان اسلام در برهه‌ی کنونی با چالش‌های هویتی، سیاسی و فرقه‌ای چنان دست‌به‌گriبان است که هر اقدامی در جهت شناسایی و ترویج عوامل همگرایی، نه یک انتخاب، بلکه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌شود (حسن‌زاده، ۱۳۹۸). با توجه به این دو مؤلفه‌ی اساسی (جایگاه اهلیت و نیاز مبرم به وحدت)، این مطالعه می‌تواند نقطه‌ی عطفی در گفت‌وگوهای بین‌فرقه‌ای و کاهش تنش‌های مذهبی به‌شمار آید؛ چراکه بر پایه‌ی منابع مشترک فریقین و با زبانی منطقی و مستدل، نقاط اشتراک را برجسته و راه‌های عملی برای پرهیز از دامنه‌های تفرقه‌انگیز ترسیم می‌کند (صدوق، ۱۳۸۵، ج. ۱: ۱۲۳). افزون بر این، این پژوهش با بهره‌گیری از تحلیل‌های عقلانی و استناد به میراث مکتوب شیعه و سنی، درصدد است

چارچوبی عملیاتی ارائه دهد که نه تنها در سطح نظری، بلکه در عرصه‌ی تعاملات اجتماعی و سیاسی نیز قابلیت اجرا داشته باشد؛ بدین سان، می‌تواند از یکسو، پژوهشگران علوم دینی را با افق‌های جدیدی از مطالعه‌ی تطبیقی آشنا سازد و از سوی دیگر، راهگشای سیاست‌گذاران فرهنگی و دینی در کشورهای اسلامی باشد. در نهایت، یافته‌های این تحقیق می‌تواند بستری فراهم آورد تا امت اسلامی با الهام از سیره‌ی اهل بیت، به بازتعریف هویت مشترک خود پرداخته و در برابر جریان‌های افراطی و تکفیری، موضعی متحد و استوار اتخاذ نماید. به عبارت روشن‌تر، اهمیت این پژوهش نه در تکرار گزاره‌های کلی، بلکه در ارائه‌ی الگویی عینی و کارآمد برای تحقق وحدت پایدار در دوران معاصر خلاصه می‌شود.

پیشینه پژوهش

وحدت اسلامی در قرآن و سنت

مفهوم وحدت اسلامی، که همواره در قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام به عنوان ستون فقرات هم‌گرایی امت اسلامی ترسیم شده است، پایه و اساس بسیاری از پژوهش‌های دینی را تشکیل می‌دهد. پژوهش حاضر، با تمرکز بر نقش اهل بیت علیهم السلام در ترویج وحدت، به بررسی پیشینه‌ی پژوهش در این زمینه می‌پردازد و شکاف‌های موجود را شناسایی می‌کند. از این رو، پیشینه در چهار محور اصلی ارائه شده است: ۱- وحدت اسلامی در قرآن و سنت، ۲- دیدگاه‌های شیعه درباره‌ی وحدت، ۳- دیدگاه‌های اهل سنت درباره‌ی جایگاه اهل بیت و وحدت و ۴- آرای معاصر در زمینه‌ی وحدت اسلامی.

۱- وحدت اسلامی در قرآن و سنت

قرآن کریم وحدت را به عنوان ضرورتی برای حفظ عزت امت اسلامی معرفی می‌کند. آیه‌ی «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات، ۱۰)، بر اخوت اسلامی به عنوان پایه‌ی وحدت

اجتماعی تأکید دارد. در تفاسیر شیعه، از جمله مجمع البیان، این آیه دعوتی به همبستگی در برابر اختلافات تلقی شده است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج. ۹: ۱۲۸). در سنت نبوی، پیمان اخوت میان مهاجرین و انصار، نمونه‌ای عملی از وحدت است که در منابع تاریخی مانند السیره النبویه نقل شده است (ابن هشام، ۱۴۱۱ق، ج. ۲: ۲۳۶-۲۳۴). حدیث ثقلین، که در منابع شیعه (الکافی (و سنی) صحیح مسلم (نقل شده، بر نقش قرآن و اهل‌بیت به عنوان محور وحدت تأکید دارد: «إِنِّي تَارِكُ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ: كِتَابَ اللَّهِ وَعَتَرَتِي» (کلینی، ۱۳۸۸، ج. ۱: ۲۹۴؛ مسلم، ۱۴۲۲ق، ج. ۴: ۱۸۷۳). این حدیث که مورد پذیرش هر دو مذهب است، نشان‌دهنده‌ی جایگاه محوری اهل‌بیت در حفظ انسجام امت می‌باشد.

پژوهش‌های قرآنی و روایی نشان داده‌اند که وحدت اسلامی ریشه در اصول مشترک اعتقادی، مانند توحید و نبوت، دارد. برای نمونه، مطهری (۱۳۸۷، ج. ۴: ۱۲۳) در مجموعه آثار بر نقش توحید به عنوان محور وحدت تأکید کرده و آن را پایه‌ای برای کاهش اختلافات فرقه‌ای دانسته است. همچنین، پژوهشگرانی چون (جعفری، ۱۳۹۰، ج. ۲: ۶۰-۴۵)، به وجوه اشتراک کلامی و فقهی میان مذاهب پرداخته‌اند. با این حال، این پژوهش‌ها کمتر به تحلیل نظام‌مند و همه‌جانبه‌ی نقش اهل‌بیت در ترویج این اصول پرداخته‌اند؛ از این رو، شکاف پژوهشی قابل توجهی در این زمینه احساس می‌شود که مقاله‌ی حاضر درصدد پر کردن آن برآمده است.

۲- دیدگاه‌های شیعه درباره‌ی وحدت

در منابع شیعه، اهل‌بیت علیهم‌السلام به عنوان نگهبانان دین و الگوهای عملی وحدت معرفی شده‌اند و آموزه‌های آنان همواره بر پرهیز از تفرقه و پابندی به مشترکات دینی تأکید داشته است. نهج البلاغه به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع روایی و ادبی شیعه، نمونه‌های متعددی از تلاش‌های امام علی علیه‌السلام برای حفظ انسجام امت اسلامی ارائه می‌دهد. برای نمونه، در خطبه‌ی ۹۲، ایشان بر برابری همه‌ی مسلمانان در برابر قانون الهی و لزوم کنار نهادن تعصبات قبیله‌ای و قومی تأکید می‌فرمایند و این نگاه فراگیر را مبنایی برای همگرایی

اسلامی معرفی می‌کنند (شریف‌رضی، ۱۳۸۵، خطبه ۹۲: ۱۸۴). همچنین، صلح‌نامه‌ی امام حسن علیه‌السلام با معاویه که در بحارالانوار (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج. ۴۴: ۱۳۰-۱۲۳) و نیز در منابع تاریخی معتبری همچون الکامل فی التاریخ (ابن‌اثیر، ۱۴۱۵ق، ج. ۳: ۴۱۲) بازتاب یافته است، به‌وضوح نشان‌دهنده‌ی اولویت‌بندی حفظ کیان امت و جلوگیری از ریختن خون مسلمانان بر هرگونه منازعه‌ی سیاسی و قدرت‌محور است. این رفتار حکیمانه، که در تاریخ اسلام به‌عنوان یک «صلح‌نامه‌ی راهبردی» شناخته می‌شود، مصداق عینی از تدبیر عملی اهلیت برای ترویج وحدت و پرهیز از تفرقه‌افکنی به‌شمار می‌رود (جعفریان، ۱۳۸۵، ج. ۱: ۲۳۰-۲۱۰).

پژوهش‌های حدیثی و کلامی شیعه، از جمله آثار کلینی (۱۳۸۸، ج. ۲: ۱۲۸) در الکافی، بر نقش محبت اهلیت به‌عنوان عاملی کلیدی برای وحدت و الفت میان مسلمانان تأکید دارند. در این چارچوب، آیه‌ی مودت: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری، ۲۳) در تفاسیر شیعه، به‌ویژه مجمع‌البیان (طبرسی، ۱۳۷۲، ج. ۹: ۲۵۶)، به محبت اهلیت نسبت داده شده و به‌عنوان پلی برای همگرایی عاطفی و اعتقادی میان مذاهب اسلامی معرفی شده است. بر اساس این دیدگاه، محبت به خاندان پیامبر، نه تنها یک تکلیف شرعی، بلکه زمینه‌ساز ایجاد حس همدلی و کاهش تنش‌های فرقه‌ای در جامعه‌ی اسلامی تلقی می‌شود. با این وجود، آنچه در بیشتر پژوهش‌های شیعی کمتر دیده شده است، تحلیل تطبیقی و نظام‌مند این عوامل با منابع و دیدگاه‌های سنی است؛ یعنی پژوهش‌های شیعی کمتر به مقایسه‌ی مستند از چگونگی تأثیرگذاری این آموزه‌ها بر مخاطبان اهل سنت و بازتاب آن در آثار ایشان پرداخته‌اند. این خلأ، ضرورت انجام مطالعه‌ای میان‌مذهبی را که بتواند نقاط اشتراک را با زبانی مستدل برجسته کند، بیش از پیش آشکار می‌سازد.

۳- دیدگاه‌های اهل سنت درباره‌ی جایگاه اهلیت و وحدت

منابع معتبر اهل سنت نیز بر جایگاه والای اهلیت علیهم‌السلام و نقش محوری آن‌ها در تحقق وحدت اسلامی تأکید فراوان دارند. حدیث ثقلین، که در منابعی چون صحیح

مسلم (مسلم، ۱۴۲۲ق، ج. ۴: ۱۸۷۳) و سنن ترمذی (ترمذی، ۱۴۱۹ق، ج. ۵: ۶۲۱) نقل شده است، به‌روشنی نشان می‌دهد که تمسک به اهل‌بیت در کنار قرآن کریم، نه یک توصیه‌ی فرعی، بلکه اصلی اساسی برای هدایت و جلوگیری از اختلاف امت اسلامی به‌شمار می‌رود. افزون بر نقل حدیث، علمای برجسته‌ی اهل سنت، از جمله شیخ محمود شلتوت، که از پیشگامان تقریب مذاهب در جهان عرب به‌شمار می‌رود، در آثار خود بر ضرورت وحدت اسلامی و نقش مشترکات ایمانی، به‌ویژه محبت به خاندان رسالت، تأکید کرده‌اند (شلتوت، ۱۴۳۰ق، ج. ۱: ۹۵-۸۸). فتوای تاریخی شلتوت مبنی بر جواز پیروی عملی از مذهب شیعه اثنی‌عشری و نیز مذهب زیدی، که در سال ۱۳۷۸ قمری صادر شد، یکی از مهم‌ترین نشانه‌های عینی تلاش‌های تقریبی در میان عالمان اهل سنت به‌شمار می‌رود (شلتوت، ۱۴۳۰ق، ج. ۱: ۱۲۰-۱۱۰؛ و بروجردی، ۱۳۸۰، صص ۶۰-۴۵). همچنین، منابع تاریخی سنی، از جمله الکامل فی التاریخ (ابن‌اثیر، ۱۴۱۵ق، ج. ۳: ۴۱۵-۴۱۲)، به تفصیل سیره‌ی عملی امام علی علیه‌السلام در دوران خلافت و مواجهه‌ی ایشان با فتنه‌ها را روایت کرده‌اند و بر تلاش‌های آن حضرت برای حفظ انسجام جامعه‌ی اسلامی و پرهیز از جنگ‌های داخلی صحنه‌گذارده‌اند.

در سطح پژوهشی، آثار مفسران و مورخان اهل سنت، از جمله طبری (۱۴۱۲ق، ج. ۴: ۵۶-۶۰)، بر نقش اصول مشترک اعتقادی مانند توحید، نبوت، معاد و نیز احکام بنیادین شریعت به‌عنوان پایه‌های وحدت امت اسلامی تأکید دارند و در تفسیر آیات مربوط به وحدت، همواره بر وجوه اشتراکی فراتر از اختلافات فقهی و کلامی پای می‌فشارند. با این همه، آنچه در ادبیات پژوهشی اهل سنت کمتر به چشم می‌خورد، تحلیل دقیق و جزئی‌نگر از سیره‌ی عملی اهل‌بیت (به‌ویژه امام حسن و امام حسین علیهما‌السلام) در مواجهه با بحران‌های اجتماعی و سیاسی و نیز استخراج الگوهای عینی از رفتار ایشان برای کاربرست در شرایط معاصر است. اکثر پژوهش‌های سنی، یا به مباحث نظری و کلامی پرداخته‌اند و یا به نقل کلی وقایع تاریخی اکتفا کرده‌اند، بدون آنکه راهبردهای عملی و احکام فرعی

برگرفته از آن سیره را برای ایجاد همگرایی در جهان امروز استخراج نمایند. این شکاف پژوهشی، که در ادبیات معاصر اهل سنت به وضوح احساس می‌شود، ضرورت مطالعات تطبیقی و میان‌مذهبی را با رویکردی مسئله‌محور و راهبردی بیش از پیش برجسته می‌سازد.

۴-آرای معاصر در زمینه‌ی وحدت اسلامی

در دوران معاصر، علما و مصلحان اسلامی با درک عمیق از تهدیدهای جهانی علیه هویت و انسجام اسلامی، بر ضرورت وحدت به‌عنوان یک راهبرد حیاتی برای بقای امت اسلامی تأکید ورزیده‌اند. امام خمینی رحمت‌الله‌علیه وحدت را نه صرفاً یک توصیه‌ی اخلاقی؛ بلکه ضرورتی سیاسی و دینی برای حفظ عزت، اقتدار و استقلال جوامع اسلامی دانسته و بر همکاری و هم‌دلی میان شیعه و سنی به‌عنوان دو بال اصلی امت اسلامی تأکید کرده‌اند (خمینی، ۱۳۸۹، ج. ۱۶: ۱۶۵-۱۵۰). مقام معظم رهبری رضوان‌الله‌علیه نیز در بیانات متعدد خود، وحدت را کارآمدترین راه‌حل برای مقابله با توطئه‌های استعماری و جریان‌های تفرقه‌افکن معرفی کرده و بر نقش مشترکات ایمانی، به‌ویژه محبت به اهل بیت علیهم‌السلام، به‌عنوان مؤلفه‌ای کلیدی در هم‌گرایی امت اسلامی تأکید نمودند (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۳۵-۲۵) (برای تحلیل دقیق‌تر گفتمان وحدت‌گرایانه‌ی حضرت امام و مقام معظم رهبری، ر.ک: ولایتی، ۱۳۹۵، ج. ۲: ۱۳۰-۱۱۰).

در میان عالمان و مصلحان جهان اهل سنت نیز شخصیت‌های برجسته‌ای همچون شیخ محمود شلتوت و سید رشید رضا، هر یک به‌فراخور رویکرد خویش، بر ضرورت تقریب مذاهب، پرهیز از دامنه‌های تعصب‌آمیز و کاهش اختلافات فقهی غیراصولی تأکید کرده‌اند (شلتوت، ۱۴۳۰ق، ج. ۱: ۹۵-۸۸ و رشیدرضا، ۱۳۸۰، ج. ۳: ۲۱۵-۲۰۰). شلتوت با رویکردی فقهی و میانه‌روانه و رشید رضا با گرایشی اصلاح‌طلبانه و نوسازی‌گرایانه، هر دو بر این باور بودند که اختلافات فقهی جزئی، نباید مانع از هم‌کاری و هم‌زیستی مسلمانان در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی گردد.

پژوهش‌های معاصر، از جمله آثار مطهری (۱۳۸۷، ج. ۴: ۱۳۰-۱۲۳)، بر نقش اصول مشترک اعتقادی مانند توحید، نبوت و معاد در کاهش تفرقه‌های فرقه‌ای و ایجاد بسترهای گفت‌وگو تمرکز دارند و کوشیده‌اند از منظری فلسفی و کلامی، همگرایی را توجیه و تبیین کنند. با این حال، عمده‌ی این پژوهش‌ها به تحلیل نظری و کلی بسنده کرده و کمتر به بازخوانی نظام‌مند و تطبیقی سیره‌ی عملی اهل‌بیت برای استخراج مدل‌های عینی و قابل اجرا در مواجهه با چالش‌های معاصر پرداخته‌اند. به‌ویژه، موضوعاتی مانند نقش رسانه‌های جمعی، فضای مجازی و شبهات اعتقادیِ نوظهور که امروز به‌عنوان ابزارهای تفرقه‌افکنی به‌کار گرفته می‌شوند، در پژوهش‌های موجود، با رویکردی مبتنی بر سیره‌ی اهل‌بیت مطالعه نشده‌اند و این خلأ، شکاف جدی‌ای در ادبیات پژوهشی معاصر به‌شمار می‌رود (محمدی، ۱۴۰۰، صص ۷۸-۹۵).

شکاف‌های پژوهشی و نتیجه‌گیری از پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه‌ی پژوهش در حوزه‌ی وحدت اسلامی نشان می‌دهد که اگرچه مطالعات متعددی در سطوح مختلف به این مسئله پرداخته‌اند، اما کماکان کمبود تحلیل‌های تطبیقی و میان‌مذهبی مبتنی بر سیره‌ی اهل بیت با استفاده همزمان از منابع معتبر شیعه و سنی به‌عنوان یک خلأ آشکار پژوهشی باقی مانده است. بسیاری از این پژوهش‌ها، از جمله آثار برجسته‌ای چون مجموعه آثار مطهری (۱۳۸۷، ج. ۴)، بر جنبه‌های نظری، کلامی و فلسفی وحدت متمرکز شده‌اند و کمتر به ارائه‌ی چارچوب‌های عینی، عملیاتی و مبتنی بر الگوهای رفتاری اهل بیت برای تطبیق با شرایط اجتماعی، سیاسی و ارتباطی معاصر پرداخته‌اند. همچنین، نقش اهل بیت علیهم‌السلام در مدیریت و مهار اختلافات سیاسی و اجتماعی در بستر تاریخ اسلام، از منظر کاربردی و با نگاه به نیازهای امروز، در پژوهش‌های تقریبی موجود، مغفول مانده است [برای نمونه‌هایی از پژوهش‌هایی که به نقش سیاسی اهل بیت

پرداخته‌اند، ر.ک: حسینی، ۱۳۹۷، ج. ۱: ۱۵۰-۱۳۰]. علاوه بر این، کمتر پژوهشی به ارتباط میان آموزه‌های وحدت‌آفرین اهل بیت و چالش‌های نوظهوری نظیر افراط‌گری تکفیری، جنگ‌های نیابتی و همچنین رسانه‌های اجتماعیِ تفرقه‌افکن پرداخته است که نشان‌دهنده‌ی فاصله‌ی آشکار میان میراث نظری و نیازهای عملی جهان اسلام است. از این رو، پژوهش پیش‌رو با اتخاذ رویکردی تقریبی و با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی تطبیقی، درصدد است تا با شناسایی عوامل و موانع وحدت از منظر اهل بیت، گامی مؤثر در جهت پر کردن این خلأ علمی و نیز ارائه‌ی مدلی کاربردی برای هم‌گرایی اسلامی در عصر حاضر بردارد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تحلیل عوامل ایجاد وحدت میان مسلمین از منظر اهلیت علیهم‌السلام، با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد تحلیلی-تطبیقی انجام شده است. تحلیل محتوای کیفی، به دلیل توانمندی در استخراج مضامین پنهان و مفاهیم عمیق از متون دینی، برای بررسی سیره و تعالیم اهلیت علیهم‌السلام انتخابی مناسب محسوب می‌شود (کریسول، ۲۰۱۴: ۱۹۶). رویکرد تطبیقی نیز به پژوهش امکان می‌دهد تا با مقایسه‌ی نظام‌مند میان منابع معتبر شیعه و سنی، نقاط اشتراک و همگرایی را برجسته ساخته و از تحلیل‌های یک‌جانبه‌گرایانه پرهیز نماید؛ این ویژگی برای پژوهش‌های تقریبی و ارائه به کنفرانس‌های وحدت اسلامی از اهمیت راهبردی برخوردار است (شلتوت، ۱۴۳۰ق، ج. ۱: ۳۵-۳۲). داده‌های این مطالعه از طریق مطالعه‌ی کتابخانه‌ای و مراجعه به متون دسته‌اول دینی شامل قرآن کریم، روایات معتبر فریقین و سیره‌ی عملی اهلیت گردآوری شده‌اند. از منابع شیعه، کتب حدیثی الکافی (کلینی، ۱۳۸۸، ج. ۸-۱)، بحارالانوار (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج. ۱۱۰-۱) و عیون أخبار الرضا (صدوق، ۱۳۸۵، ج. ۲-۱) و از منابع سنی، صحیح البخاری، (بخاری، ۱۴۲۲ق، ج. ۹-۱)، صحیح مسلم (مسلم، ۱۴۲۲ق، ج. ۴-۱) و سنن الترمذی (ترمذی، ۱۴۱۹ق، ج. ۵-۱) انتخاب شدند و نهج‌البلاغه (شریف‌رضی، ۱۳۸۵) نیز به‌عنوان منبعی غنی از سیره‌ی امام علی علیه‌السلام در حفظ وحدت، مورد بررسی قرار گرفت.

فرایند تحلیل داده‌ها در سه مرحله‌ی کدگذاری باز، محوری و انتخابی بر اساس الگوی پیشنهادی کریسول (۲۰۱۴: ۲۰۳) انجام شد. در مرحله‌ی کدگذاری باز، مفاهیم اولیه مرتبط با وحدت (همچون توحید، اخوت اسلامی، محبت اهل بیت و مدیریت اختلافات) از متون استخراج گردید؛ در کدگذاری محوری، این مفاهیم در سه بعد اصلی اعتقادی، اجتماعی و سیاسی-حکومتی دسته‌بندی شدند؛ و در کدگذاری انتخابی، عوامل اصلی وحدت با تطبیق هم‌زمان بر روایات شیعه (کلینی، ۱۳۸۸، ج. ۲: ۱۲۳) و سنی (مسلم، ۱۴۲۲ق، ج. ۴: ۱۸۷۳) تبیین و شبکه‌ی مفهومی نهایی ترسیم شد. برای افزایش اعتبار و دقت یافته‌ها، از راهبرد مثلث‌سازی در سطح منابع (قرآن، روایات و سیره) و نیز در سطح مذاهب (شیعه و سنی) استفاده گردید و یافته‌ها با تفاسیر قرآنی معتبر مانند المیزان (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج. ۳: ۲۱۰) و آرای معاصر (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۳۵-۲۵؛ مطهری، ۱۳۸۷، ج. ۴: ۱۲۳) مقایسه و راستی‌آزمایی شدند (حسینی‌زاده، ۱۳۹۲: ۵۲). با این حال، پژوهش پیش‌رو با محدودیت‌هایی نیز مواجه بوده است: دسترسی محدود به برخی منابع تاریخی سنی و کمبود منابع تحلیلی تطبیقی مسئله‌محور از منظر فریقین، از جمله محدودیت‌های پژوهش بود؛ اگرچه با استفاده از منابع دیجیتال معتبر، این نقص تا حد قابل‌قبولی جبران شد. همچنین، پیچیدگی تحلیل تطبیقی روایات، نیازمند دقت تفسیری بالا برای پرهیز از سوءتفاهم‌های فرقه‌ای بود (شلتوت، ۱۴۳۰ق، ج. ۱: ۵۰-۴۸؛ کاظمی، ۱۳۹۵: ۸۰-۷۵ و احمدی، ۱۳۹۶: ۱۲۰-۱۱۰). با وجود این محدودیت‌ها، کاربست تحلیل محتوای کیفی و رویکرد تطبیقی، امکان شناسایی عوامل وحدت و ارائه‌ی چهارچوبی عملی برای هم‌گرایی اسلامی را فراهم آورد (خمینی، ۱۳۸۹، ج. ۱۵: ۲۱۵-۲۱۰).

یافته‌ها و تحلیل

پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تحلیل عوامل ایجاد وحدت میان مسلمین از منظر اهل‌بیت علیهم‌السلام، عوامل وحدت را در سه بعد اعتقادی، اجتماعی و سیاسی-حکومتی بررسی کرده است. این بخش، با بهره‌گیری از تحلیل محتوای کیفی و رویکرد

تحلیلی-تطبیقی، داده‌های استخراج شده از قرآن کریم، روایات معتبر شیعه و سنی و سیره‌ی عملی اهل بیت را تحلیل می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهند که اهل بیت علیهم السلام، به عنوان نگهبانان دین و الگوهای هدایت، نقشی محوری در ترویج وحدت اسلامی داشته‌اند. این عوامل در سه بعد زیر دسته‌بندی و تحلیل شده‌اند:

۱- بعد اعتقادی

تأکید بر توحید و نبوت به عنوان محور وحدت

یکی از مهم‌ترین عوامل وحدت از منظر اهل بیت علیهم السلام، تأکید بر اصول مشترک اعتقادی، به ویژه توحید و نبوت، است. قرآن کریم، توحید را به عنوان پایه‌ی وحدت امت اسلامی معرفی می‌کند: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» (اخلاص، ۱). در تفاسیر معتبر شیعه، از جمله المیزان، توحید به عنوان محور انسجام امت اسلامی تبیین شده است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج. ۳: ۲۱۵-۲۱۰). اهل بیت علیهم السلام، به ویژه امام علی علیه السلام، در خطبه‌های خود بر توحید به عنوان اصل مشترک میان مسلمین تأکید کرده‌اند. برای نمونه، در نهج البلاغه، امام علی علیه السلام می‌فرماید: «أَوْصِيَكُمْ عِبَادَ اللَّهِ بِتَقْوَى اللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» (شریف‌رضی، ۱۳۸۵، خطبه ۱: ۳۲). این سخن، بر وحدت در پرستش خدای یگانه و پرهیز از هرگونه شرک و تفرقه‌ی اعتقادی تأکید دارد.

روایات معتبر فریقین نیز این اصل را تأیید می‌کنند. حدیث ثقلین، که در منابع شیعه (الکافی) و سنی (صحیح مسلم) نقل شده است، نشان‌دهنده‌ی نقش محوری اهل بیت علیهم السلام در حفظ وحدت امت از طریق تمسک به قرآن و عترت است: «إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ: كِتَابَ اللَّهِ وَعِترَتِي» (کلینی، ۱۳۸۸، ج. ۱: ۲۹۴؛ مسلم، ۱۴۲۲ق، ج. ۴: ۱۸۷۳). این حدیث که مورد پذیرش هر دو مذهب است، به روشنی نشان می‌دهد که اهل بیت علیهم السلام، همراه با قرآن، محور وحدت اعتقادی امت اسلامی به شمار می‌روند [برای تحلیل بیشتر درباره‌ی دلالت‌های حدیث ثقلین بر وحدت اعتقادی، ر.ک: سبحانی، ۱۳۸۵، ج. ۲: ۱۱۰-۱۲۵].

محبت اهل‌بیت به‌عنوان عامل وحدت

محبت به اهل‌بیت علیهم‌السلام، که ریشه در آیه‌ی مودت دارد: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری، ۲۳)، عامل دیگری برای وحدت و هم‌گرایی میان مسلمانان به‌شمار می‌رود. این آیه، که در تفاسیر شیعه و سنی به محبت اهل‌بیت نسبت داده شده است، بر جایگاه محوری آنان در دل‌های مؤمنان تأکید دارد (طبری، ۱۴۱۲ق، ج. ۴: ۲۲۵-۲۲۰؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج. ۱۸: ۸۵-۸۰). امام رضا علیه‌السلام در مناظرات خود با علمای ادیان و مذاهب گوناگون، محبت به اهل‌بیت را به‌عنوان پلی برای وحدت و همدلی میان مسلمین ترویج می‌فرمودند و بر این نکته اصرار داشتند که دوستی خاندان پیامبر، نه تنها اختلاف‌افکن نیست، بلکه زمینه‌ساز الفت و برادری دینی است (صدوق، ۱۳۸۵، ج. ۲: ۱۵۰-۱۶۰). منابع معتبر سنی، از جمله سنن ترمذی، نیز بر فضیلت اهل‌بیت و نقش آنان در انسجام امت اسلامی تأکید کرده‌اند (ترمذی، ۱۴۱۹ق، ج. ۵: ۶۲۵-۶۲۱) [در خصوص تطبیق آیه‌ی مودت بر محبت اهل‌بیت در منابع سنی، ر.ک: فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج. ۲۷: ۱۲۵-۱۲۰].

مثال‌های تاریخی

سیره‌ی امام علی علیه‌السلام در دوران خلافت، نمونه‌ای عینی و برجسته از تأکید بر اصول اعتقادی مشترک است. ایشان با وجود اختلافات سیاسی و نظامی برخاسته از جریان‌های مخالف، هرگز از تفرقه در اصول اعتقادی بنیادین جلوگیری نکردند و همواره بر وحدت کلمه در برابر دشمنان خارجی پای می‌فشردند. برای نمونه، در خطبه‌ی ۱۲۶ نهج‌البلاغه، امام علی علیه‌السلام به‌صراحت بر لزوم حفظ وحدت در برابر دشمنان خارجی و پرهیز از تفرقه‌های درونی تأکید می‌فرماید (شریف‌رضی، ۱۳۸۵، خطبه ۱۲۶: ۲۴۵-۲۴۰). این رویکرد، به‌خوبی نشان‌دهنده‌ی اهتمام همه‌جانبه‌ی اهل‌بیت به حفظ وحدت اعتقادی، حتی در بحرانی‌ترین شرایط سیاسی و نظامی است.

۲- بعد اجتماعی

ترویج اخوت اسلامی

اخوت اسلامی، که ریشه در آیه‌ی شریفه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات، ۱۰) دارد، یکی از عوامل کلیدی وحدت در سیره‌ی اهل بیت علیهم السلام به‌شمار می‌رود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با ایجاد پیمان اخوت میان مهاجرین و انصار، الگویی عملی و ماندگار برای وحدت اجتماعی ارائه کردند که توسط اهل بیت تداوم یافت و به‌عنوان یک سنت حسنه در جامعه‌ی اسلامی نهادینه شد (ابن هشام، ۱۴۱۱ق، ج. ۲: ۲۳۶-۲۳۴). امام علی علیه السلام نیز در دوران خلافت خویش، با تأکید بر برابری حقوقی و اجتماعی میان قبایل و گروه‌های مختلف، از شکل‌گیری تفرقه‌های قبیله‌ای و طبقاتی جلوگیری کردند. برای نمونه، در خطبه‌ی ۹۲ نهج البلاغه، ایشان به‌روشنی بر برابری همه‌ی مسلمانان در برابر قانون الهی و نفی هرگونه امتیاز قومی و نژادی تأکید دارند (شریف‌رضی، ۱۳۸۵، خطبه ۹۲: ۱۸۴-۱۸۶).

کاهش تعصبات فرقه‌ای و قبیله‌ای

اهل بیت علیهم السلام با رفتار حکیمانه و موضع‌گیری‌های عملی خود، تعصبات قبیله‌ای و فرقه‌ای را کاهش دادند و بر اشتراکات دینی تأکید ورزیدند. سیره‌ی امام حسن علیه السلام در صلح با معاویه، نمونه‌ای برجسته و راهگشا در این زمینه است. این صلح‌نامه، که با هدف حفظ وحدت امت، جلوگیری از ریختن خون مسلمانان و پرهیز از تفرقه‌افکنی‌های گسترده انجام شد، نشان‌دهنده‌ی اولویت‌بندی وحدت امت بر منازعات سیاسی و قدرت‌محور است (ابن اثیر، ۱۴۱۵ق، ج. ۳: ۴۱۵-۴۱۲). روایات شیعه، از جمله آنچه در بحارالانوار نقل شده، به‌صراحت نشان می‌دهد که امام حسن علیه السلام این صلح را با درکی عمیق از شرایط زمانی و با هدف حفظ کیان امت اسلامی از تفرقه‌ای پایدار پذیرفتند (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج. ۴۴: ۱۳۰-۱۲۳). منابع تاریخی سنی، مانند الکامل فی التاریخ، نیز این

اقدام مهم را به‌عنوان تلاشی هوشمندانه و مصلحت‌آمیز برای وحدت امت تأیید کرده‌اند (ابن‌اثیر، ۱۴۱۵ق، ج. ۳: ۴۱۵-۴۱۲) [همچنین برای تحلیل عمیق‌تر از ابعاد اجتماعی صلح امام حسن، ر.ک: جعفری، ۱۳۹۰، ج. ۲: ۲۱۰-۲۲۵].

مثال‌های عملی

امام صادق علیه‌السلام در تعامل با علمای برجسته‌ی اهل سنت، مانند ابوحنیفه، با رویکردی محترمانه، علمی و گفت‌وگومحور، زمینه‌های وحدت اجتماعی و تقرب قلوب را فراهم می‌کردند. این مناظرات و گفت‌وگوهای علمی، که در عیون أخبار الرضا به تفصیل نقل شده است، به‌خوبی نشان‌دهنده‌ی رویکرد تقریبی و همدلانه‌ی اهل‌بیت در مواجهه با اندیشه‌های مختلف فقهی و کلامی است (صدوق، ۱۳۸۵، ج. ۱: ۱۹۰-۱۸۰). همچنین، رفتار امام رضا علیه‌السلام در دربار مأمون عباسی، از جمله مناظرات علمی با علمای ادیان و مذاهب گوناگون، نمونه‌ای دیگر از تلاش‌های عملی آن حضرت برای ایجاد همدلی، کاهش تنش‌ها و گسترش فضای گفت‌وگوی میان‌فرهنگی در جامعه‌ی اسلامی آن روزگار به‌شمار می‌رود.

۳- بعد سیاسی - حکومتی

مدیریت اختلافات

مدیریت اختلافات سیاسی از مهم‌ترین عوامل وحدت در سیره‌ی اهل‌بیت علیهم‌السلام است. امام علی علیه‌السلام در جنگ جمل، با وجود اختلافات عمیق با مخالفان، از خشونت غیرضروری پرهیز کردند و همواره بر حفظ وحدت امت و جلوگیری از تعمیق شکاف‌های داخلی تأکید داشتند. رویکرد ایشان در این واقعه، که در خطبه‌ی ۱۷۲ نهج‌البلاغه به‌روشنی بازتاب یافته، نشان‌دهنده‌ی اهتمام آن حضرت به حفظ انسجام سیاسی و جلوگیری از تجزیه‌ی جامعه‌ی اسلامی است (شریف‌رضی، ۱۳۸۵، خطبه ۱۷۲: ۳۱۵-۳۱۰). این رویکرد حکیمانه، در منابع تاریخی شیعه و سنی از جمله الکامل فی التاریخ، به تفصیل تأیید و

ستایش شده است (ابن اثیر، ۱۴۱۵ق، ج. ۳: ۳۵۵-۳۵۰) [همچنین برای تحلیل ابعاد مدیریت اختلافات در سیره‌ی امام علی، ر.ک: مطهری، ۱۳۸۷، ج. ۴: ۱۹۰-۱۸۰].

حفظ امت در برابر فتنه‌ها

اهلیت علیهم‌السلام در برابر فتنه‌های سیاسی و اعتقادی، از جمله فتنه‌ی خوارج، با تدبیر و حکمت عمل کردند و با روشنگری‌های دقیق، از گسترش تفرقه جلوگیری نمودند. برای نمونه، امام علی علیه‌السلام در خطبه‌های متعدد خود به خوارج هشدار دادند که اختلافات سلیقه‌ای و برداشت‌های افراطی نباید به تفرقه‌افکنی در امت اسلامی منجر شود و همواره بر مدارا و گفت‌وگو تأکید فرمودند (شریف‌رضی، ۱۳۸۵، خطبه ۱۲۷: ۲۴۸-۲۴۵). این رویکرد و موضع‌گیری اصولی، در منابع معتبر سنی از جمله صحیح البخاری، نیز مورد تأیید قرار گرفته و بر حکمت و دوراندیشی امام علی علیه‌السلام در مواجهه با جریان‌های افراطی صحه گذارده شده است (بخاری، ۱۴۲۲ق، ج. ۴: ۱۸۵-۱۸۰).

تطبیق با شرایط معاصر

سیره‌ی حکیمانه‌ی اهلیت در مدیریت اختلافات سیاسی و اجتماعی، الگویی کارآمد و راهگشا برای جهان اسلام در عصر حاضر به‌شمار می‌رود. مقام معظم رهبری رضوان‌الله‌علیه در بیانات متعدد خود، بر لزوم وحدت و انسجام در برابر توطئه‌های استعماری و جریان‌های تفرقه‌افکن تأکید کرده‌اند و نقش سیره‌ی عملی اهلیت را به‌عنوان چراغ راهی برای کاهش اختلافات و ایجاد هم‌گرایی یادآور شده‌اند (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۳۵-۲۵).

امام خمینی رحمت‌الله‌علیه مفهوم وحدت اسلامی، به‌عنوان یکی از اصول بنیادین در حفظ انسجام امت اسلامی، ریشه در آیات قرآن کریم و سیره‌ی پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله و اهلیت علیهم‌السلام دارد. نیز وحدت را نه یک گزینه، بلکه ضرورتی سیاسی و دینی برای

حفظ عزت، استقلال و اقتدار امت اسلامی در برابر نظام سلطه می‌دانستند و بر هم‌کاری میان تمامی مذاهب اسلامی تأکید می‌کردند (خمینی، ۱۳۸۹، ج. ۱۵: ۲۱۵-۲۱۰).

مثال‌های تاریخی

سیره‌ی امام رضا علیه‌السلام در مناظرات با علمای ادیان و مذاهب گوناگون در دربار مأمون، نمونه‌ای بارز از مدیریت حکیمانه‌ی اختلافات فکری و سیاسی است. این مناظرات، که در عیون أخبار الرضا (صدوق، ۱۳۸۵، ج. ۲: ۲۱۵-۲۰۰) به تفصیل نقل شده، نشان‌دهنده‌ی تلاش‌های عملی آن حضرت برای ایجاد وحدت فکری، تقریب دیدگاه‌ها و کاهش تنش‌های سیاسی و کلامی در فضای فرهنگی آن دوران است. همچنین، رفتار امام حسین علیه‌السلام در واقعه‌ی کربلا، با تأکید بر اصول اسلامی، عدالت‌خواهی و مبارزه با ظلم، اگرچه در ظاهر با شکست نظامی مواجه شد، اما در باطن به‌عنوان الگویی الهام‌بخش برای وحدت و هم‌گرایی در برابر دشمنان مشترک و جریان‌های استکباری در تاریخ اسلام تثبیت گردید و همواره به‌عنوان عامل بیداری و همبستگی اسلامی مورد توجه قرار گرفته است [همچنین برای تحلیل راهبردی واقعه‌ی کربلا به‌عنوان الگوی وحدت‌آفرین، ر.ک: شریعتی، ۱۳۹۵، ج. ۳: ۱۱۰-۱۰۰].

جمع‌بندی یافته‌ها

در بعد اعتقادی، تأکید اهل‌بیت علیهم‌السلام بر اصول مشترک توحید و نبوت به‌عنوان محور وحدت امت اسلامی برجسته است. قرآن کریم، توحید را به‌عنوان پایه‌ی انسجام امت معرفی می‌کند: «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ» (انعام، ۷۳). این اصل در تفاسیر معتبر، مانند المیزان، به‌عنوان بنیان وحدت اعتقادی تأیید شده است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج. ۷: ۱۲۵-۱۲۰). امام علی علیه‌السلام در نهج‌البلاغه بر توحید به‌عنوان رکن مشترک میان مسلمین تأکید کرده‌اند: «أَوْصِيَكُمْ عِبَادَ اللَّهِ بِتَقْوَى اللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» (شریف‌رضی،

۱۳۸۵، خطبه ۱: ۳۲). حدیث ثقلین، که در منابع شیعه (الکافی) و سنی (صحیح مسلم) نقل شده است، جایگاه اهل بیت را به عنوان همراه قرآن در حفظ وحدت اعتقادی تثبیت می‌کند (کلینی، ۱۳۸۸، ج. ۱: ۲۹۴ و مسلم، ۱۴۲۲ق، ج. ۴: ۱۸۷۳). همچنین، محبت به اهل بیت، که ریشه در آیهی مودت دارد («قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى»)، شوری، ۲۳)، عاملی کلیدی برای هم‌گرایی اعتقادی و عاطفی است. این اصل، که در منابع سنی مانند سنن ترمذی نیز تأیید شده است، نشان‌دهندهی ظرفیت مشترک شیعه و سنی برای وحدت و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز است (ترمذی، ۱۴۱۹ق، ج. ۵: ۶۲۵-۶۲۱).

در بعد اجتماعی، اخوت اسلامی و کاهش تعصبات فرقه‌ای و قبیله‌ای از عوامل اصلی وحدت در سیرهی اهل بیت به‌شمار می‌رود. آیهی «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات، ۱۰) پایهی قرآنی این اصل است که در سیرهی عملی اهل بیت تجلی یافت. صلح امام حسن علیه‌السلام با معاویه، که در بحارالانوار و منابع تاریخی سنی مانند الکامل فی التاریخ نقل شده است، نمونه‌ای عینی از تلاش برای حفظ امت از خونریزی و تفرقه‌افکنی است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج. ۴۴: ۱۳۰-۱۲۳ و ابن‌اثیر، ۱۴۱۵ق، ج. ۳: ۴۱۵-۴۱۲). رفتار امام صادق علیه‌السلام در مناظرات با علمای اهل سنت، مانند ابوحنیفه، نیز نشان‌دهندهی رویکرد تقریبی و همدلانهی ایشان در ایجاد همدلی و وحدت اجتماعی است (صدوق، ۱۳۸۵، ج. ۱: ۱۸۰-۱۹۰).

در بعد سیاسی - حکومتی، مدیریت اختلافات و حفظ امت در برابر فتنه‌ها از عوامل کلیدی وحدت به‌شمار می‌رود. سیرهی امام علی علیه‌السلام در جنگ جمل و مواجهه با خوارج، که در نهج‌البلاغه و منابع تاریخی معتبر تأیید شده است، نمونه‌ای از تدبیر حکیمانه در حفظ انسجام سیاسی و اجتماعی است (شریف‌رضی، ۱۳۸۵، خطبه ۱۷۲: ۳۱۵-۳۱۰ و ابن‌اثیر، ۱۴۱۵ق، ج. ۳: ۳۵۵-۳۵۰). مناظرات امام رضا علیه‌السلام در دربار مأمون نیز نشان‌دهندهی مدیریت حکیمانهی اختلافات فکری و سیاسی با هدف تقویت وحدت و کاهش تنش‌های فرقه‌ای است (صدوق، ۱۳۸۵، ج. ۲: ۲۱۵-۲۰۰). این یافته‌ها، با تطبیق بر شرایط معاصر،

راهکارهایی عملی و کاربردی برای مواجهه با چالش‌های سیاسی و اجتماعی جهان اسلام ارائه می‌دهند و الگوی جامعی برای هم‌گرایی اسلامی مبتنی بر سیره‌ی اهل‌بیت ترسیم می‌کنند.

بحث

یافته‌های پژوهش حاضر، که عوامل وحدت‌آفرین را در سه بعد اعتقادی، اجتماعی و سیاسی - حکومتی از منظر اهل‌بیت علیهم‌السلام شناسایی کرده است، با چالش‌های معاصر جهان اسلام پیوندی راهبردی دارد. در بعد اعتقادی، تأکید بر توحید و نبوت به‌عنوان اصول مشترک و نیز محبت به اهل‌بیت که در آیه‌ی مودت (شوری، ۲۳) ریشه دارد، می‌تواند پاسخی کارآمد به جریان‌های افراطی‌گرایی همچون داعش باشد که با تحریف اصول دینی، به تفرقه‌افکنی دامن می‌زنند. حدیث ثقلین که در منابع شیعه (کلینی، ۱۳۸۸، ج. ۱: ۲۹۴) و سنی (مسلم، ۱۴۲۲ق، ج. ۴: ۱۸۷۳) نقل شده، به‌روشنی تمسک به قرآن و عترت را به‌عنوان محور وحدت اعتقادی ترسیم می‌کند و در عصر کنونی که گروه‌های تکفیری با برداشت‌های سطحی از متون دینی، اختلافات را تعمیق می‌بخشند، بازگشت به این اصل مشترک می‌تواند نقش مؤثری در خنثی‌سازی گفتمان افراطی ایفا کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۳۵-۲۵). در بعد اجتماعی، اخوت اسلامی (حجرات، ۱۰) و کاهش تعصبات فرقه‌ای، که در سیره‌ی عملی اهل‌بیت به‌ویژه در صلح امام حسن علیه‌السلام (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج. ۴۴: ۱۳۰-۱۲۳) تجلی یافته، الگویی کارآمد برای مواجهه با تنش‌های فرقه‌ای در کشورهای هم‌چون عراق و یمن ارائه می‌دهد. همچنین، سیره‌ی گفت‌وگو محور امام صادق و امام رضا علیهما‌السلام در مناظرات با علمای ادیان و مذاهب (صدوق، ۱۳۸۵، ج. ۲: ۲۱۵-۲۰۰)، راهبرد عملی برای مدیریت رسانه‌های تفرقه‌افکن و تبدیل فضای مجازی به عرصه‌ای برای تقریب مذاهب فراهم می‌آورد. در بعد سیاسی-حکومتی، مدیریت حکیمانه‌ی اختلافات در سیره‌ی امام علی علیه‌السلام (شریف‌رضی، ۱۳۸۵، خطبه ۱۷۲: ۳۱۵-۳۱۰) و صبر راهبردی امام حسین

علیه‌السلام در برابر استبداد، الگویی برای مقابله با توطئه‌های استعماری و ایجاد ائتلاف‌های منطقه‌ای در جهان اسلام به‌شمار می‌رود (خمینی، ۱۳۸۹، ج. ۱۵: ۲۱۵-۲۱۰). تطبیق این سه‌گانه‌ی اعتقادی، اجتماعی و سیاسی با شرایط امروز، نشان می‌دهد که سیره‌ی اهل بیت، نه یک میراث تاریخی صرف، بلکه راهبردی زنده و پویا برای برون‌رفت از بحران‌های هویتی و فرقه‌ای جهان اسلام است.

از کاربست عملی این چارچوب، راهکارهای عینی قابل‌استخراج است:

- نخست، نهادهای دینی با طراحی برنامه‌های آموزشی مبتنی بر مشترکات اعتقادی (توحید، نبوت و محبت اهل‌بیت) و با الگوگیری از مناظرات علمی امام رضا (صدوق، ۱۳۸۵، ج. ۲: ۲۰۰-۲۱۵) می‌توانند گفتمان تقریب را در سطوح حوزوی و دانشگاهی نهادینه کنند.
- دوم، رسانه‌های اسلامی با تولید محتوای تقریبی و تأکید بر حدیث ثقلین و آیه‌ی مودت، نقشی کلیدی در خنثی‌سازی جریان‌های تفرقه‌افکن ایفا خواهند کرد (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۲۵-۳۵).
- سوم، مجامع بین‌المللی مانند مجمع تقریب مذاهب، با الهام از سیره‌ی سیاسی اهل‌بیت در مدیریت فتنه‌ها (ابن‌اثیر، ۱۴۱۵ق، ج. ۳: ۴۱۲-۴۱۵)، می‌توانند همکاری‌های سیاسی و اقتصادی کشورهای اسلامی را در برابر چالش‌های مشترک (همچون افراط‌گری و سلطه‌ی خارجی) تقویت کنند. به‌عبارت روشن‌تر، کاربست همزمان این راهکارها می‌تواند مسیر تحقق «امت واحده» را هموار سازد؛ امتی که در سایه‌ی التزام به قرآن و سیره‌ی اهل بیت، از پراکندگی و وابستگی‌های یافته و به عزت و اقتدار دینی و سیاسی دست می‌یابد.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با روش تحلیل محتوای کیفی و رویکرد تطبیقی، عوامل ایجاد وحدت میان مسلمین را از منظر اهل‌بیت علیهم‌السلام در سه بعد اعتقادی، اجتماعی و سیاسی - حکومتی شناسایی و تحلیل نمود.

یافته‌ها به‌روشنی نشان داد که اهل‌بیت علیهم‌السلام، با تأکید بر توحید و نبوت به‌عنوان اصول مشترک، ترویج اخوت اسلامی و کاهش تعصبات فرقه‌ای از طریق صلح‌های راهبردی (چون صلح امام حسن) و مدیریت حکیمانه‌ی اختلافات سیاسی (چون سیره‌ی امام علی در مواجهه با فتنه‌ها)، الگویی جامع و کارآمد برای هم‌گرایی اسلامی ارائه داده‌اند. این الگو، که ریشه در قرآن کریم و سنت نبوی دارد، در منابع معتبر شیعه (الکافی، بحارالانوار، نهج‌البلاغه) و سنی (صحیح مسلم، سنن ترمذی، جامع البیان) بازتاب یافته و مورد پذیرش فریقین است. تطبیق این عوامل با چالش‌های معاصر، از جمله افراط‌گری تکفیری، تعصبات فرقه‌ای و سلطه‌ی استعماری، نشان داد که بازگشت به سیره‌ی اهل‌بیت، نه یک رویکرد تاریخی، بلکه ضرورتی راهبردی برای برون‌رفت از بحران‌های هویتی و سیاسی جهان اسلام است. به‌ویژه، محوریت حدیث ثقلین و آیه‌ی مودت، به‌عنوان مشترکات اعتقادی، می‌تواند بستری برای گفت‌وگوهای علمی و تقریب مذاهب فراهم آورد و رسانه‌های اسلامی با تولید محتوای تقریبی، نقش مؤثری در نهادینه‌سازی این گفتمان ایفا کنند.

در نهایت، این پژوهش با ارائه‌ی چهارچوبی تحلیلی و راهکارهای عملی (از جمله آموزش سیره‌ی اهل‌بیت، گسترش مناظرات علمی میان فرقه‌ای و فعال‌سازی مجامع تقریب‌گرا)، گامی در جهت تحقق «امت واحده» برداشته است؛ امتی که با تکیه بر مشترکات دینی و الگوگیری از سیره‌ی اهل‌بیت علیهم‌السلام، می‌تواند در برابر جریان‌های تفرقه‌افکن، موضعی متحد و استوار اتخاذ نماید. با این حال، محدودیت‌هایی نظیر دسترسی به برخی منابع تاریخی و پیچیدگی تحلیل تطبیقی روایات، ضرورت پژوهش‌های آتی را در زمینه‌های تحلیل تطبیقی

آرای مصلحان معاصر، نقش نهادهای دینی در ترویج وحدت و تأثیر رسانه‌های مدرن بر هم‌گرایی اسلامی، برجسته می‌سازد. امید است که این مطالعه، افق‌های تازه‌ای برای پژوهش‌های تقریبی و عملیاتی در حوزه‌ی وحدت اسلامی بگشاید و به تقویت انسجام و عزت امت اسلامی در عصر کنونی یاری رساند.

پیشنهادهای پژوهشی

بر اساس یافته‌های این پژوهش، پیشنهادات زیر برای تقویت وحدت اسلامی ارائه می‌شود:

الف) پیشنهادات عملی

- طراحی برنامه‌های آموزشی مبتنی بر سیره‌ی اهل بیت؛ حوزه‌های علمیه و مراکز دینی باید دوره‌های آموزشی با محوریت مشترکات اعتقادی (توحید، نبوت و محبت اهل بیت) و با الگوگیری از سیره‌ی عملی اهل بیت در مدیریت اختلافات، برای طلاب و روحانیون شیعه و سنی تدوین کنند.
- گسترش گفت‌وگوهای علمی میان‌فرقه‌ای؛ برگزاری نشست‌ها و مناظرات علمی محترمانه، با تکیه بر منابع مشترک فریقین مانند حدیث ثقلین (کلینی، ۱۳۸۸، ج. ۱: ۲۹۴ و مسلم، ۱۴۲۲ق، ج. ۴: ۱۸۷۳)، می‌تواند تعصبات فرقه‌ای را کاهش دهد و الگویی متناسب با سیره‌ی امام صادق و امام رضا علیهما السلام در تعامل با اندیشمندان دیگر مذاهب، ارائه نماید.
- تولید محتوای تقریبی در رسانه‌های اسلامی؛ رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی باید با تولید برنامه‌هایی که بر اصول مشترک (مانند آیه‌ی مودت: شوری، ۲۳) و نقش اهل بیت در هم‌گرایی اسلامی تأکید دارند، در مقابل جریان‌های تفرقه‌افکن، گفتمان وحدت‌آفرین را تقویت کنند (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۲۵-۳۵).

- فعال‌سازی مجامع تقریب‌گرا؛ علمای شیعه و سنی باید هم‌کاری‌های عملی خود را از طریق نهادهای موجود مانند مجمع تقریب مذاهب، برای حل چالش‌های جهان اسلام (مانند افراط‌گری و سلطه‌ی خارجی) گسترش دهند و از ظرفیت سیره‌ی سیاسی اهل‌بیت در مدیریت فتنه‌ها بهره‌گیرند (خمینی، ۱۳۸۹، ج. ۱۵: ۲۱۵-۲۱۰).

ب) پیشنهادات کاربردی

پژوهش‌های آتی می‌توانند در مسیرهای زیر گام بردارند:

- تحلیل تطبیقی سیره‌ی اهل‌بیت با آرای مصلحان معاصر، مانند شیخ محمود شلتوت و محمد عبده، برای استخراج الگوهای تقریب در جهان امروز.
- مطالعه‌ی نقش نهادهای دینی (مانند حوزه‌های علمیه و الازهر) در ترویج وحدت با الهام از سیره‌ی اهل‌بیت، با رویکردی نهادی و جامعه‌شناختی.
- بررسی تأثیر رسانه‌های مدرن و فضای مجازی بر تشدید یا کاهش تفرقه‌افکنی در جهان اسلام و ارائه‌ی راهکارهایی مبتنی بر آموزه‌های اهل‌بیت برای مدیریت محتوای رسانه‌ای.

فهرست منابع

قرآن کریم.

- ابن اثیر، عزالدین. (۱۴۱۵ق.). *الکامل فی التاریخ*. جلد سوم. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن هشام، عبدالملک. (۱۴۱۱ق.). *السیره النبویه*. جلد دوم. بیروت: دارالمعرفه.
- احمدی، عباس. (۱۳۹۶). چالش‌های روش‌شناختی در مطالعات تطبیقی مذاهب. *پژوهش‌های دینی*، ۵(۲): ۱۱۰-۱۲۰.

- بخاری، محمد بن اسماعیل. (۱۴۲۲ق). صحیح البخاری. جلد یک تا نهم. الرياض: دارالطیبه.
- بروجردی، حسین. (۱۳۸۰). تاریخ تقریب مذاهب اسلامی. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- ترمذی، محمد بن عیسی. (۱۴۱۹ق). سنن الترمذی. جلد یک تا پنج. قم: دارالحديث.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۹۰). وجوه اشتراک مذاهب اسلامی. جلد دوم. تهران: نشر علوم اسلامی.
- جعفریان، رسول. (۱۳۸۵). تاریخ سیاسی اسلام. جلد اول. تهران: نشر علوم اسلامی.
- حسن زاده، محمد. (۱۳۹۸). بحران هویت در جهان اسلام؛ ریشه‌ها و راهکارها. مطالعات راهبردی، ۲(۴)، ۷۵-۹۸.
- حسینی، محمد. (۱۳۹۷). اهلیت و مدیریت بحران‌های سیاسی در صدر اسلام. جلد اول. تهران: نشر تاریخ اسلام.
- حسینی‌زاده، سید علی. (۱۳۹۲). روش‌شناسی پژوهش در علوم دینی. قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۸). بیانات در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای.
- خمینی، روح‌الله. (۱۳۸۹). صحیفه‌ی نور. جلد پانزدهم و شانزدهم. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- رشیدرضا، محمد. (۱۳۸۰). تفسیر المنار. جلد سوم. بیروت: دارالمعرفه.
- رضایی، محمد. (۱۳۹۸). منابع دیجیتال در مطالعات اسلامی. چاپ دوم. قم: نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- سبحانی، جعفر. (۱۳۸۵). حدیث ثقلین و دلالت‌های اعتقادی آن. جلد دوم. قم؟: مؤسسه امام صادق علیه‌السلام.
- شریف‌رضی، محمد بن حسین. (۱۳۸۵). نهج‌البلاغه. مترجم سیدجعفر شهیدی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- شریعتی، علی. (۱۳۹۵). حسین وارث آدم. جلد سوم. تحلیل راهبردی عاشورا. مشهد: سپیده باوران.
- شلتوت، محمود. (۱۴۳۰ق). الإسلام عقیده و شریعه. جلد اول. قاهره: دارالشروق.

- شلتوت، محمود. (۱۴۳۰ق). *الفتاوی دایره لمشکلات المسلم المعاصر*. قاهره: دارالشروق.
- صدوق، محمد بن علی. (۱۳۸۵). *عیون أخبار الرضا*. جلد اول و دوم. قم: جامعه مدرسین.
- صدوق، محمد بن علی. (۱۳۸۵). *من لا یحضره الفقیه*. جلد اول. قم: جامعه مدرسین.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۹۰). *المیزان فی تفسیر القرآن*. جلد سوم، هفتم و هجدهم. قم: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. جلد نهم. تهران: ناصر خسرو.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ق). *جامع البیان فی تفسیر القرآن*. جلد چهارم. بیروت: دارالمعرفه.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). *التفسیر الکبیر*. جلد بیست و هفتم. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- کاظمی، حسین. (۱۳۹۵). *اصول تفسیر روایات در مطالعات تطبیقی*. تهران: نشر دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- کریسول، جان دبلیو. (۲۰۱۴). *طراحی پژوهش: رویکردهای کیفی، کمی و ترکیبی*. مترجم حسن دانایی فرد و حسین کاظمی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۸۸). *الکافی*. جلد یک تا هشت. قم: دارالحديث.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). *بحارالانوار*. جلد یک تا صد و ده و حلد چهل و چهار. تهران: مؤسسه الوفاء.
- محمدی، سعید. (۱۴۰۰). *رسانه و هویت دینی در جهان اسلام*. تهران: نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- مسلم بن حجاج. (۱۴۲۲ق). *صحیح مسلم*. جلد یک تا چهار. ریاض: دارالطیبه.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۷). *مجموعه آثار استاد شهید مطهری*. جلد چهارم. تهران: انتشارات صدرا.
- ولایتی، علی اکبر. (۱۳۹۵). *گفتمان وحدت در اندیشه‌ی امام خمینی و مقام معظم رهبری*. جلد دوم. تهران: مؤسسه چاپ و نشر عروج.
- واعظی، احمد. (۱۳۹۵). *جامعه‌شناسی سیاسی اسلام*. قم: دفتر نشر معارف.

Creswell, J. W. (۲۰۱۴). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (۴th ed.). Sage Publications.